

В. А. Міхедзька

(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

**ЗЬМЕЛЬНАЯ ЎЛАСНАСЦЬ
У ПАЎНОЧНА-ЗАХОДНІМ КРАІ І РАСІЙСКАЯ
ЎЛАДА Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ
СТАГОДДЗЯ Ў АДЛЮСТРАВАННІ МЯСЦОВЫХ
МЕМУАРЫСТАЎ**

Далучэнне тэрыторыі былога ВКЛ да Расійскай імперыі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай паставіла зямельную ўласнасць у прынцыпова новыя ўмовы існавання. Падставай захавання зямельнай ўласнасці на далучаных землях была асабістая прысяга на вернападданасць расійскаму манарху. Неўзабаве пасля першага падзелу на далучаныя землі былі пашыраны працэдуры Генеральнага межавання, вынікам якога, па азначэнні Я. Анішчанкі, сталася ўкараненне на Беларусі практыкі ўмоўнага трымання ўладанняў, у залежнасці ад волі манарха. Умоўнасць землеўладання “залежыла ад усёй сістэмы дзяржаўных органаў у парадку апеляцыі спрэчак і скаргаў па вертыкалі адміністрацыйна-судовай будовы на канчатковы прысуд манарха” [1, с.35]. Рускае самадзяржаўе зрабілася ўплывовым удзельнікам зямельных адносін, у тым ліку шляхам секвестраў і канфіскацый уладанняў удзельнікаў паўстання. Ад канца ХVІІІ ст. і да сярэдзіны ХІХ ст. адбываўся працэс узмацнення жорсткасці канфіскацыйнай палітыкі царызму [2, с. 201]. Манархія выступала вярхоўным распарадчыкам зямельнай уласнасці, а секвестраваныя і канфіскаваныя ўладанні маглі быць павернутыя як азначэнне “манаршай ласкі”.

У выніку у асяроддзі землеўладальніцкай шляхты-“змянаў” заходніх губерняў сфармавалася плынь, якая выступала за суіснаванне і магчымае супрацоўніцтва з расійскай уладай дзеля захавання ўласнасці на зямлю. Яе прадстаўнікі на працягу другой паловы ХІХ – пачатку ХХ ст. з аднаго боку адчулі на сабе “антыпольскіх” захадаў ураду пасля паўстання 1863–1884 гг., з другога дастаткова блізка камунікавалі з губернскай расійскай адміністрацыяй. У пачатку ХХ ст. некаторыя з іх у складзе Дзяржаўнай Думы і Дзяржаўнай Рады Расійскай імперыі атрымалі магчымасць пазнаёміцца і з вышэйшымі коламі расійскай улады. Іх назіранні расійскай палітыкі ў Краі, перад усім у галіне зямельных дачыненняў, характарыстыкі дзеячоў расійскай улады знайшлі ў

наступным адлюстраванне ў мемуарыстыцы. Вялікую цікавасць уяўляюць з гэтай нагоды мемуары мясцовых буйных землеўласнікаў Э. Вайніловіча [3] і І. Корвін-Мілеўскага [4]. Яны адзначыліся чыннай дзейнасцю ў грамадскім жыцці, узначальвалі губернскія сельскагаспадарчыя таварыствы і прадстаўлялі мінскую і віленскую губерню ў Дзяржаўнай Радзе Расійскай імперыі. Цікавыя звесткі утрымліваюць успаміны А. Кеневіча, буйнога землеўласніка з Мазырскага павету [5]. З улікам высокага ўзроўню адукацыі, заўважнай ролі ў грамадскім і гаспадарчым жыцці Паўночна-Заходняга края і аўтарытэта, якім яны карысталіся як з боку мясцовых зямлян, гэтак і з боку расійскай адміністрацыі, меркаванні гэтых мясцовых дзеячаў набываюць асаблівую каштоўнасць. У значнай ступені іх назіранні адлюстроўвалі не толькі ўласныя меркаванні і ўражанні, але і агульныя погляды мясцовых землеўласнікаў “польскага паходжання” у другой палове XIX – пачатку XX ст. Рэтраспектыўны характар прыведзенай ва ўспамінах інфармацыі не прымяняе яе каштоўнасці, а ў шэрагу выпадкаў прыўносіць у карціну ўспрымання расійскага кіравання ўкраі цікавыя акцэнтны.

Нават для лаяльнай часткі мясцовага польскага грамадства расійская ўлада паўставала сілай варожай, здольнай на “варварскае” разбурэнне культурнага побыту і нават асвечанага стагоддзямі сацыяльнага ладу. Яскравым сведчаннем гэтаму выступала для мясцовых землеўладальнікаў дзейнасць М. Мураўёва. Па іх перакананні “агульнай мэтай і паўстанцаў і Мураўёва было знішчэнне польскіх землеўладальнікаў” [4, с. 51]. Імкненне гэта, з пункту гледжання мясцовых землеўласнікаў, паходзіла ў першую чаргу з асяроддзя дробнага і сярэдняга расійскага чынавенства краю. У той жа час, расійская манархія як такая выступала ў вачах польскіх землеўладальнікаў хоць і ненадзейным, але гарантам захавання сацыяльных асноў грамадства. Азначаныя мемуары паказваюць, што здушэнне паўстання 1863–1864 гг. і наступныя рэпрэсіі значна ўзмацнілі сярод мясцовай польскай эліты памкненні да згоды з расійскай уладай, ажыццяўлення “рэальнай палітыкі” на “дабро края”.

Гэты лаялісцкі кірунак падмацоўваўся моцным расчараваннем у згубных для мясцовых землеўласнікаў-католікаў выніках варшаўскіх паўстанцкіх праектаў. Э. Вайніловіч згадаў, як кароткачасовы секвестр бацькоўскага маёнтка ў 1864 г. зрабіў на ўсё астатняе жыццё ўражлівы ўплыў на светаўспрыняцце: “Убачыў сябе без даху, без хлеба...” [3, с. 20]. Пагроза пазбаўлення маёнтка прымушала да пошукаў альтэрнатыўных крыніц забеспячэння дабрабыту, у тым ліку праз навучанне тэхнічным прафесіям. Так, Э. Вайніловіч адзначаў, што на выпадак канфіскацыі маёмасці расійскімі ўладамі ён атрымаў прафесію

памочніка машыніста паравоза, меў таксама і інжэнерную кваліфікацыю [3, с. 28]. У той жа час, як адзначаў *postfactum* І. Корвін-Мілеўскі, канфіскацыі і секвестры маёнткаў ўладальнікаў, якіх падазравалі ва ўдзеле ў паўстанні ці спачуванні яму, не былі у даўгатэрміновай перспектыве галоўнай пагрозай для землеўладальнікаў края. Ёй сталася, па вызначэнні І. Корвін-Мілеўскага, “страшная русіфікацыйная машына, якой быў указ 10 снежня 1865 г.” [4, с. 108]. Указ абвяшчаў, што “...уряд мусіць выкарыстаць такі захад, які, праз выдаленне асобаў польскага паходжання ад права набываць нашоў маёнткі ў заходнім краі, не уціскаючы законных правоў валодання цяперашніх польскіх памешчыкаў, канчаткова спыніў бы магчымасці для ўмацавання гэтага класа”. Ад гэтага часу польскія землеўладальнікі края маглі атрымоўваць маёнткі “толькі па спадчыне па закону” [6, с. 370]. Як заўважаў І. Корвін-Мілеўскі, менавіта 1863 г. зрабіў “рэвалюцыю” у ладзе жыцця і этасе мясцовай землеўладальніцкай шляхты. Ад пышнага “рыцарскага” марнатраўства багаццяў, традыцыя якога карэннямі была яшчэ ў Рэчы Паспалітай, прыйшлося самнехаць адмаўляцца. Мерапрыемствы прынеслі нечаканыя вынікі для ўрада: “шляхта, пазбаўленая пасля 1863 г. магчымасцяў удзелу ў грамадскім і дзяржаўным жыцці, мусіла звярнуцца да раллі альбо шукаць хлеба ў справах...і аказала ў гэтым шмат жыццёвых сіл. Паволі... пачалі маёнткі пазбаўляцца запазычаннасцяў, а зямляне ўзбівацца на дабрабыт” [3, с. 38]. Корвін-Мілеўскі згадваў “з пачаткам ў нас вылюднення краю праз выкараненне гэтых землеўладальнікаў (указ 10 снежня 1865 г.) яго “бзікам” сталася...бараніць зубамі і пазногцямі...сваю польскую зямлю перад тымі, хто на яе чхалі”. Для сябе асабіста І. Корвін-Мілеўскі, які пачаткова марыў пра юрыдычную кар’еру ва Францыі, таксама аб раў вяртанне да вясковага гаспадарання, у якім бачыў асабісты перад краем абавязак, быццам вайсковы “пост” [4, с. 109]. Э. Вайніловіч таксама адзначаў нечаканы вынік урадавых захадаў: “*Deus mirabilis*, тое, што на згубу нашых землеўладальнікаў было падрыхтавана, пайшло яму на дабро...” [3, с.13].

Гэтая заўвага Э.Вайніловіча мае, аднак, рэтраспектыўны характар і збольшага датычыцца вялікіх маёнткаў. Агульныя ж вынікі абмежавальнага зямельнага заканадаўства былі хутчэй негатыўныя для гаспадаркі краю. Менавіта ў галіне эканамічнай і Вайніловіч, і Корвін-Мілеўскі, і многія іншыя з ліку маёмаснай шляхты бачылі падмурак захавання і будучыню пальшчызны на т.зв. “крэсах”, і ў гэтым меркаванні супадалі з расійскай адміністрацыяй. Як лічыў сам Мілеўскі, галоўным для польскага грамадства края было

зусім не атрыманне ад уладаў “сентыментальных саступак у сферы мовы і веры”, але скасаванне абмежавальных зямельных указаў [4, с.191]. Мемуары утрымліваюць цікавыя, часам адрозныя ад пашыраных уяўленняў характарыстыкі расійскай ўлады як суцэльнага і яе асобных прадстаўнікоў. Дастаткова нечакана выглядае настальгічнае ўхваленне доктарам права Сарбонскага ўніверсітэту І. Корвін-Мілеўскім расійскага хабарніцтва: “...расійскае хабарніцтва...было інстытуцыяй вартай калі ўжо не ухваленя, дык прынамсі адноснай павягі. Маючы за сабой тысячу гадоў гісторыі, выпрацавала сабе сталую традыцыю, сваю адмысловую этыку, якую мажліва азначыць нават куртуазнай... Галоўнымі рысамі гэтай этыкі, надзвычай каштоўнымі для прыватных асобаў, былі: першае, хабар давалі адпаведна рангу чыноўніка (па чыну); другое, хабар быў у дакладнай адпаведнасці да каштоўнасці інтарэсу, цяжкасці выканання і ступені парушэння закону; трэцяе, хабарнік браў, але ж і рабіў...То быў парадак, пры якім чалавек мог гаспадарыць” [4, с.134–135]. Пры тым, што, па азначэнні А. Кеневіча, “усе маскоўскія ўрадоўцы ў нашым краі былі вымушанымі палякажэрцамі” [5, с.57], хабарніцтва, а таксама асабістыя, часта карупцыйныя, сувязі з расійскімі ўрадоўцамі Паўночна-Заходняга краю ў пэўнай ступені нейтралізавалі антыпольскія ўрадавыя захавы ў зямельнай сферы. Э. Вайніловіч падкрэсліваў: “цяпер словы “сувязі і ўзаемныя дачыненні” гучаць недарэчна, але тады, калі любая грамадская ініцыятыва сама па сабе выглядала падазрона, без іх было не абыйсціся” [3, с. 45]. Скептычнае ўражанне ў мясцовых дзеячаў пакідала знаёмства з вышэйшай пецябургскай бюракратыяй. Як адзначаў І. Корвін- Мілеўскі, многія выдатныя расійскія юрысты дасканалы ведалі законы, але не разумелі сутнасці права. Пры тым яны вельмі добра ведалі галоўную чыноўніцкую навуку, – чыю руку трэба было цалаваць [4, с. 228].

Мемуары яскрава сведчаць наяўнасць істотнай культурна-гістарычнай і цывілізацыйнай дыстанцыі, якая падзяляла землеўласнікаў беларуска-літоўскага краю ад расійскага грамадства і адміністрацыі, утрымліваюць каштоўную інфармацыю пра рэцэпцыю расійскай урадавай палітыкі ў Паўночна-Заходнім краі.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

- 1 Анішчанка, Я. К. Генеральнае межаванне ў Беларусі / Я. К. Анішчанка. – Горкі-Магілёў, 2002. – 121 с.
- 2 Радзюк, А. Эвалюцыя канфіскацыі як меры пакарання на беларускіх землях у другой палове XVIII – першай палове XIX ст.

/А. Радзюк // Białoruskie zeszyty historyczne. – 2006. – № 25. – S. 190–202.

3 Woyniłłowicz, E. Wspomnienia. 1847 – 1928. Cz. 1. / E. Woyniłłowicz. – Wilno, Skład główny w księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1931. – 368 s.

4 Korwin-Milewski, H. Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855 – 1925) / H. Korwin-Milewski. – Poznań: Jan Jachowski, Księgarnia Uniwersytecka, 1930. –

603 s. 5 Kieniewicz, A. Nad Prypecią, dawno temu... Wspomnienia zamierzchłej przeszłości / A. Kieniewicz. – Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989. – 557 s.

6 О воспрещении лицам польского происхождения вновь приобретать помещичьи имения в девяти западных губерниях...// Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – Т. 40. – Отделение 2-е. – СПб., 1867. – № 42759.